

ERA QUERIMÒNIA

Introduccion istorica.

Era especiau situacion dera Val hec que França sagèsse d'acupar Aran a compdar dera fin deth sègle XIII. Eth prumèr intent siguec coma consequència dera excomunion qu'eth Papa Martin IV hec contra Pèrre II eth Gran, rei d'Aragon, damb motiu dera aucupacion dera isla de Sicília e era concession papau des estats dera corona aragonesa a Felip III er Ardit, rei de França. Eth bisbe de Saint Bertrand de Cominges, Bertran de Miremon, amassèc ara clerecia aranesa e li comunicuèc era excomunion deth rei aragonés. Es capelhans d'Aran responguèren que jamés renegarien ne abandonarien ath son senhor, eth rei d'Aragon, ne per *excommunicationem nec per interdicto aliquo*.¹

Damb eth pretèxt de castigar es vexacions des aranesi contra eth comdat de Comenges, eth senescau de Tolosa, Eustaquí de Beaumarchais, ajudat per aranesi e especiaument per Augèr de Les, senhor d'aguesta localitat, envadic er Aran entre er 1 e er 11 de noveme de 1283, e aguest siguec aucupat.

Eth fracàs dera crotzada de França contra Catalonha semblaue comportar era restitucion des territòris catalans aucupats, entre eri era Val; mès es francesi alleguèren qu'era conquèsta d'Aran non auie arren a veir damb era crotzada comentada adès e siguec de besonh ua intesa activitat diplomatica que s'estenec des deth tractat d'Anagni (1295) enquiath convèni de Poissy (1313).

Eth rei francés, Felip eth Beth, creèc un problèma en tractat d'Anagni en tot exceptuar Aran dera restitucion des territòris aucupats en regne d'Aragon pes operacions militares que damb eth "apoyo" deth pontificat, França hèc contra Pèrre II eth Gran, a consequència dera conquesta de Sicilia per aguest en 1282.

Eth papa Bonifaci VIII suggeric prèner era decision d'aguest conflicte per sentència arbitrau. Se se demostraue qu'Aragon possedie era Val pendent era guèrra serie entà Aragon e en cas contrari serie entà França.

Eth problèma e posterior litigi durarie detz-e-ueit ans, pendent es quaus eth rei aragonés se vedèc obligat a dirigir es esforcis enquiás dues potencies qu'auien era clau dera solucion: eth pontificat e França.

Er esturment diplomatic que regulaue es relacions entre França e Aragon ère eth tractat d'Anagni, en quau eth pontificat se reservèc er arbitratge deth plet per Aran.

Er an 1298 se signèc eth convèni d'Argelès entre es reis de França e d'Aragon, en quau se determinèc qu'era Val passèsse provisionaument a un domeni sobiran neutrau, en aguest cas a Jaime II, rei de Malhòrca. Era administracion des reis de Malhòrca siguec beneficosa tà Aran ja qu'eth sòn governador, Arnau de Sant Marçal, en representacion

¹ACA. ER. Núm. 63, fols. 3r, 6r, 26v, e idem núm. 64, fols. 4r e 5v-6v. Reglà.... pag. 67

deth rei malhorquin e a requeriment des aranesi, reconeishèc es sòns usi e costums en un document deth madeish an deth convèni.

Era Santa Seu, sustot a compdar deth sòn tralat a Avinhon, jamés se decidic a dictar un arbitratge. Era postura d'eth rei de França ère era d'aprofitar era situacion e refusar un acòrd prèvi damb Argon e era d'eth rei d'Aragon ère era de cercar aguest acòrd prèvi damb França.

Entre 1300 e 1301, eth rei de França accedís a verificar ua investigacion en Aran. Eth rei francés exigic qu'aguesta sigués portada per ua comission exclusiuament francesa, causa qu'evitèc eth monarca aragonés en tot trincar es negociacions. Pendent 1308, se produsic un aute intent dera man de Carles de Valois, mès d'esquia ath rei aragonés. Es negociacions entre es monarques francés e aragonés non prosperauen. En 1312, en ua decision prenuda en Concili de Viena, s'aconseguic eth nomenament d'ua comission francoaragonesa, es compromissaris se trasladeren a Aran entà fixar definitivament era aucupacion francesa deth madeish e era sua restitucion a Aragon se quedaue demostrat que se verificuèc *post comotionem guerre Sicilie*. Son es nomenades negociacions de Vielha que se produsiren entre er 1 d'agost e eth 21 d'octobre de 1312.

Eth resultat des negociacions de Vielha obliguèc ath rei francés a cedir. En Poissy, eth 23 d'abriu de 1313, Felip eth Beth firmèc damb es embaishadors de Jaime II, Berenguer d'Argelaguer e Bernardo de Torre, eth convèni en virtud deth quau se restituie a Aragon era possession dera Val d'Aran. Eth rei francés se reservèc eth dret de propietat, que se discutirie en naues negociacions a compdar der 1 de mai de 1314 en Les, cau explicar qu'en aguesta data se i presentèc ara amassada era delegacion aragonesa mès non era delegacion francesa. Atau era Val d'Aran retornèc ara corona aragonesa pera renuncia francesa e non per senténcia arbitrau.

Eth 25 de junhsèga de 1313 es conselhèrs des poblacions araneses s'amassèren ena glèisa de Sant Miquèu de Vielha entà escuelher e dar instruccions as deputats elegits entà que balhessen jurament de fidelitat ath rei Jaime II en Lhèida. Ath delà dera acte de presentacion deth jurament e aumenatge dauant deth rei, es autoritats araneses ordenèren ara deputacion aranesa que demanessen ath monarca era confirmacion des sòns furs, privilègis e libertats, en tot autorizar-les tanben entà actuar en representacion des universitats araneses en tot çò que hesse referència as mesures a adoptar en profit deth rei e comoditat des sòns subdits.

Eth deluns 12 d'agost ena capèla deth Palai Reiau de Lhèida, Guilhèm Arnau de Montcorbau, shivalièr; Joan de Casarilh; Ramon Arnau de Castelhèrs; Guilhèm de Santa Maria de Cap d'Aran; Guilhèm de Montanèr de Pujo; Bernat de Castelhvaquèr e Sanç de Canal de Canejjan, coma sindics e procuradors dera Val d'Aran e en representacion des aranesi, prestèren jurament dauant de Jaime II, en tot reconeishé-lo coma rei e senhor naturau.

Era paraula Querimònia veng deth vèrb latin *queri* que vò díder planher-se. Aguest nòm s'utilizèc entà designar uns inventaris de grèuges ocasionats a quaussevolh per ua auta persona e que formauen part des processis judiciaus.

Eth document coneishut coma Querimònia l'autregèc eth rei des de Lhèida, eth 23 d'agost de 1313, e en eth s'amassen determinats drets consuetudinari acceptats o modificats peth monarca.

Es representants aranesi enviats a Lhèida auien presentat dauant deth rei es libertats, franqueses e immunitats e costums observades en Aran, pendent longtemps, pes anteriors monarques. Aguestes se presenteren per escrit en capítols e se demanèc ath rei Jaime de confirmar-les. Eth rei en tot reconeisher as abitants d'Aran com es sòns fidèus e en tot voler hèr justícia determinèc confirmar-les e sus bèra ua hèr provisions e ordenaments.

En prumèr capítol presentat pera deputacion aranesa e confirmat peth monarca, se ditz qu'es aranesi possedissen es tèrres, es vinhes, es cases, es casaus e es arbes frutèrs. Aguesti bens, liures e francs, non an cap usatge ne servitut, ne cap tribut reiau . Les pòden véner coma pròpies sense demanar permís deth senhor. Sonque se resèrve eth senhor rei eth dret de percéber un sextèrç de horment annau per casa. Ere costum en Aran que non se pagués cap mès tribut qu'ua mesura de horment annau per casa e que s'eth rei demanaue ua contribucion extraordinaria era Val podie denegar-la *nisi personaliter veniret (eth rei) ad dictam vallem et curreret bayardum suum*²

En dusau capítol se confirme qu'es aranesi possedissen es aigües, liures e franques, e qu'en eres se pòt pescar, bastir mòles e arrossar es prats comunaus, sense qu'eth rei pogue intervier.

Eth rei confirme, en tresau capítol, que possedissen es bòsqui e sèuves, liures e francs, e que d'eri pòden extrèir husta entath sòn ús. Se hè reconeishment exprés as cabirons a utilizar enes tèts des cases. Confirme que pòden caçar aus e mamífers e vener-les o dar-les a qui volguen. Entà hèr tot çò dit adès non ei de besonh era potestat reiau.

En capítol quatau se confirme qu'es aranesi possedissen es pèisheus e bòsqui, francs e liures, e ne pòden hèr usatge com quinsevolh cap de familia hè us des sues pròpies causes. Enes sues montanhes pòden hèr pèisher es sòns animaues e dalhar es èrbes entar iuèrn; pòden hèr a pagar, as òmes de d'outes viles vesies, era èrba que poguen dalhar des sues montanhes; pòden castigar damb ua pena pecuniaria as propietaris des animaues de d'auti lòcs vesins que venguen a pèisher laguens des sues montanhes sense permís deth conselh dera universitat; pòden aucir anhèts, oelhes e crabes que siguen enes sòns peishius e enes zònes barrades des sòns peishius e des sues montanhes e pòden cremar aquera èrba dalhada pes òmes de d'auti parçans vesins contra era volentat deth comun.

Confirmacion en capítol cincau der us des comunaus. Es conselhèrs de quinsevolh lòc d'Aran pòden hèr a pagar as sòns pròpis vesins, tant shivalièrs com escudèrs, o as sòns enviats se tren profit des comunaus; se pujen eth sòn bestiar enes montanhes barrades e se talhen husta o arbes enes bòsqui barrats, a on es vesins acostumen a talar per mandat des conselhèrs, e abantes deth temps acostumat. Pòden hèr aucir es anhèts o es oelhes e minjar-se-les o ben treir des sues cases quaussevolh penhora. Eth rei especificque qu'en aguesti ahèrs non pòt participar cap oficiau reiau, en tot especificar qu'eth jutge ordinàri non poirà hèr cap manament.

En siesau capítol se ditz qu'es aranesi auràn de seguir ath rei e as sòns successors en exercit o en cavalcada, en tot pagar-se eri es despenes que se poguen hèr pendent un dia.

² ACA.ER. núm. 63 fol. 3v. Reglà Campistol, J.- Francia, La Corona de Aragón y la Frontera Pirenaica.- pag. 50

S'es aranesi les an de seguir pendent mès d'un dia, era provision des causes de besonh anarà a cargue deth rei.

En capítol setau se ditz que cap aranés non pòt èster capturat o retengut captiu se pòt pagar ua fiança suficienta. Se se comprobe qu'un aranés ei un lairon, un usurpador o a comés un crim de *lesa majestat*, aurà de comparéisher dauant deth jutge eth dia e ora qu'aguest l'age citat. S'un aranés comet un omicidi, s'aguest non se hè a traïson, pòt arténher era libertat se pague sòs as amics en nòm deth mòrt, cossent damb ua costum antica. Er omicidi d'un shivalièr³ o persona de categoria semblanta se pagarà a mil sòs jaquesi; eth d'un òme liure o d'un infanzon⁴ se pagarà a 600 sòs jaquesi e eth d'un servent⁵ o d'un libert⁶ se pagarà a 300 sòs. Eth rei especificque que pera extraccion d'ua daga o peth lançament d'ua sageta, d'ua lança, d'ua peira o de quaussevonha auta sòrt d'arma, mentre non gesque era sang, eth delicte demorarà immune a ua pena emesa peth jutge. Cau díder qu'eth jutge sonque s'aucepe dera jurisdiccio civila. Eth rei rebrembe era ordinacion, que sus aguest ahèr hèc Jaime II, rei de Malhòrca, oncle sòn, pendent era sua dominacion d'Aran. Aguesta costum aranesa siguec confirmada, en 1298, en un document redactat per Arnau de Sant Marçal, governador deth rei malhorquin. En document se hè referència ara costum que s'un aranés, sigue quina sigue era sua condicion, aucís a un aute dera val, a de pagar ua quantitat de sòs as familiars e amics, segons çò que ditz eth conselh d'Aran e dita costum. Aguesta confirmacion, hèta peth rei de Malhòrca, siguec tan ben recebuda pes aranesi, qu'eth rei d'Aragon la torne a confirmar ena Querimònia.

En capítol ueitau s'autrege que se quinsevolh aranés vò véner es cases, es tèrres, es vinhes, es prats, es mòles, o d'alti bens immòbles deth sòn patrimòni, a de requerir as sòns frairs, se les auesse; as sòns cosins o as sòns parents mès propèrs per linha de parentiu, per se volessen crompar es bens que vò véner. S'es familiars o parents refusessen de crompar-les, sense que sigue obstacle çò qu'en lengua vulgara se nomene torneria, pòt vener-les licitament a qui volgue, encara que non age cap de relacion damb era torneria. Dempús d'un an e un dia, cap des familiars o parents non pòt recuperar eth ben venut, e mès s'abantes i auesse agut requeriment per part deth venedor. Mès s'es familiars o parents non auessen estat requerits peth venedor, dempús de jurar que non an agut coneishement dera venta hèta, pòden recuperar es bens se vòlen.

En capítol noven se confirme era costum aranesa a on se ditz que se bèth un bastís ua casa, ua mòla o ua vinha; sémie era tèrra e plante arbes enes comunaus, es conselhèrs dera vila, un còp convocada tota era comunautat de vesins, pòden deshèir es cases, es mòles e es vinhes; pèisher es èrbes semiades damb animaues e dalhàr-les; bracar es arbes e retornar es bens comunaus ar usatge des vesins. Aguestes decisions se preneràn sense cap requeriment judiciau. Eth rei ordene qu'entà evitar er escandal a compdar d'ara sigue eth governador dera Val qui hèsque çò qu'abantes s'a dit a requeriment des conselhèrs e dera comunautat de vesins.

Es aranesi, en capítol detzau, aconseguissen confirmar ua costum plan antica e que se coneish damb eth nòm de Mieja Guadanheria. Aguest usatge ditz que s'un òme, dempús

³ Shivalièr o *militès*. Quan era paraula deishèc d'èster eth guerrèr qu'anaue a shivau, passèc a auer eth sentit de grad ena jerarquia nobiliaria.

⁴ Gentilòme aragonés exempt de tot servici

⁵ Soldat d'infanteria

⁶ Non subjècte a servitut

de contrèir matrimòni, auesse convengut damb era sua hemna sus es causes aquerides o per aquerir deth sòn auviatge comun e se'n gessesse bèra cargar sus aguest auviatge auràn de pagar as sòns creditors a parts iguales. Çò de madeish passarà se hèn melhores o guanhs laguens deth sòn auviatge. Tot aquerò, se un ei viu e er aute mòrt e non an deishat hilhs ereus. Se un hillh o hilha d'ua familha hè convèni damb es sòn pairs sus es bens patrimoniaux dejà aquerits o per aquerir, aguesti non se poiràn dividir enquia que non sigue trincat dit convèni. Autant se aguest convèni ei entre estranhs. Se ua hemna non a hèt cap de convèni damb eth sòn òme, es sòns hilhs o un estranh, alavetz es bens patrimoniaux d'aguesta hemna non poiràn veder-se amendridi de cap manèra pes deutes o gravamens deth sòn òme, hilhs o estranh. Aguest costum s'enten entad aquerò que hè ath foncionament dera casa e non pas en cas de delictes.

En onzau capítol se reconeish eth costum qu'a era Val d'Aran de crear e privar des sòns cargues a notaris, tabel.lions⁷, escrivans⁸ e determinats saigs⁹. Es aranesi demanen ath rei que les sigue restituïda integrament aguest usatge. Eth rei les autrege que se pogue crear e privar deth cargue de notari, mès non deth cargue de saig, qu'aurà d'èster creat e privat per part deth rei o des oficiaus reiaus e a d'exercir era jurisdiccio reiau. Atau madeish passe era Escrivania¹⁰ dera Val jos jurisdiccio reiau.

Se ditz en capítol dotzau, qu'en Aran an era costum de tractar e confirmar era patz, de proïbir e méter bans e penes e de lhear-les as contradictors e desobedients, sense cap requeriment ne assentiment reiau. A compdar d'ara, eth rei ordene as conselhèrs e pròoms dera val que se vòlen sonque poiràn tractar sus un acòrd amistós entre es discordants, mès toti es ahèrs referents a bans e a penes passen jos era jurisdiccio reiau e s'expediràn a trauèrs deth casterèr.

En capítol tretzau, es aranesi demanen que les sigue restituït integrament eth costum que se quauqu'un des òmes d'aguesta comunautat, herie a un aute o le trucaue, damb sang o non, a un aute, que se se podesse arténher era patz e era concòrdia d'ua manèra amigabla entre eri, sense auer de besonh requerir era intervencio dera jurisdiccio reiau. Eth rei confirme dita consuetud, en tot rebrembar qu'eth rei de Malhòrca tanben l'auie confirmada.

En capítol catorzau, se parle deth costum qu'a era Val d'Aran de hèr era patz e d'auer trèva, annaument, damb eth comde de Cominges e damb auti vesins dera comunautat. Eth rei ordene qu'ac continuen hent, segons sigue acostumat, en tot auer present que s'era administracio reiau ordene çò de contrari, dempús de dar dètz dies ad aqueth o ad aqueri damb es quaus s'auesse hèr era patz o trèva, era Val non serie obligada a observar dita patz o trèva.

Ei costum en Aran, segontes eth capítol quinzau, qu'eth jutge escote es parts litigantes sense crubar cap despena ne salari. Dit oficiau jutge en sòn judici a cargue deth rei. Mès s'eth jutge, per requeriment des parts, auesse de gèsser de casa sua e dehòra deth lòc

⁷ Escrivan public expert en matèries juridiques damb foncions oficiaus

⁸ Eth qu'a per ofici hèr escritures, còpies e expedicions d'actes per ofici public, autorizat a dar fè des escriptures

⁹ Oficiau des curies senhoriaus o reiaus (deth baile o deth veguer) encarregat d'executar es penes dictades peth tribunau, hèr es citacions e executar es embargaments.

¹⁰ Burèu deth notari o escrivan public e dependències a on se sauvauen es libres e protocòls notariaus

designat entà escotar es causes entà anar tà un aute endret, alavetz se li a de hèr provision.

En capítol setzau, se ditz qu'ei costum en Aran, que se bèth un diguie o proferie bèth insult o bèra paraula desaunèsta, com leprós, traïdor, omicida, o d'autes paraules qu'ocasionèssen mau o vergonha e se beth un trucaue a bèth aute damb eth punh ena cara, en cap o en còs, es infractors se comprometien a compareisher dauant d'uns arbitres escuelhuts pes dues parts, entà decidir quina quantitat de sòs a pagar s'impausarie ad aqueth qu'auesse hèt aguest insult o injúria, cossent damb era importància e era qualitat des persones. Eth rei autrege conservar dita ordinacion que dejà auie estat autrejada peth rei de Malhòrca.

Ei costum en Aran, segontes eth capítol 17au., qu'es conselhèrs des pòbles d'Aran, amassats en lòc de costum, acostumen a constituïr e convocar era Cort dera Val, era quau, pendent un an, pòt regir e encuedar-se des ahèrs des aranesi e tractar, se siguesse de besonh, damb eth casterèr. Aquesta Cort pòt ordenar es cargues, es exaccions e es ahèrs d'Aran. Eth rei establís qu'es conselhèrs des pòbles d'Aran pòguen continuar designant bères persones aunèstes entà formar part d'aguesta Cort, mès qu'a compdar d'ara non se la nomena Cort, senon qu'as persones que i formaràn part d'aguesta se les nomenarà procuradors, jutges de patz o conselhèrs dera Val.

En capítol 18au, se parle d'ua antica costum aranesa a on quinsevolh que volgue pòt obligar ath sòn vesin per un deute clar e reconeishut. Se non le reconeish, mès quede demostrat dauant deth jutge, aurà de hèr-se cargue des despens. Eth rei ordene qu'a compdar d'ara e entà evitar disputes aguest ahèr sigue portat peth casterèr d'Aran.

En capítol 19au., s'autrege era costum que se bèth òme dera Val marchaue dera vila a on a neishut e establie era sua residéncia en ua auta, non pòt hèr us des montanhes, ne des bòsqui, ne des terrenes comunaus dera vila a on a neishut e d'a on se n'a anat, ne hèr a pèisher es sòns animaues, ne arrossar era èrba, ne bracar era husta, ne explotar tèrres naues, enquia que non age eth sòn domicili o fixe era sua residéncia en Aran. E se bèth estrangèr establie era sua residéncia en bèra vila receberà era sua part comunau.

En capítol vintau s'autrege qu'es oficiaus reiaus non intervenguen quan es aranesi reclamen era Querimònia tà tractar delictes dera jurisdicción civila. Es oficiaus reiaus sonque poiràn intervier enes ahèrs de jurisdicción criminau, maugrat sigue reclamada era aplicacion dera Querimònia.

En capítol 21 se regulen es sòs qu'an de crubar es notaris d'Aran en tot hèr es protocòls e autes escritures. Atau madeish se regule eth salari qu'an de crubar se gessen dehòra dera Notaria.

Eth darrèr capítol dera Querimònia autrege qu'era Val d'Aran sigue tostemps amassada en regne d'Aragon. Ne per venta, ne per donacion, ne per permuta, ne cap aute procediment poirà èster separada dera corona. Aquest 22 capítol acabe demanant as oficiaus reiaus que se trapen en Aran que observen e hèsquen observar toti es capítols contenguts en document.

Tèxte en latin.

In Christi nomine. Pateat universis quod coram nobis Jacobo, Dei gratia rege Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice ac comite Barchinone, comparuerunt Guillelmus Arnaldi de Montecorvaldo, miles, Johannes de Casarill, Raymundus Arnaldi de Castellars, Guillelmus de Sancta Maria de Capite Aranni, Guillelmus de Muntanerio, de Podio, Bernardus de Castrovequerio, Sancius de Canal, de Canejallo, procuratores ac syndici hominum et universitatum vallis nostre de Aranno, postulantes cum instantia et humiliter suplicantes, tam nomine suo quam nomine procuratorio universitatum predictarum, ut libertates suas, franquitates et immunitates ac consuetudines, in dicta valle longis temporibus per predecessores nostros observatas, eisdem confirmare de benignitate regia dignaremur; quas quidem nobis in scriptis per capitula obtulerunt. Nos itaque, eorum supplicationibus benignius inclinati, volentes universos et singulos habitatores dicte vallis ut naturales et fideles nostros, ut regie dignitati convenit, in justitia confovere ac refermare eosdem in statu pacifico et tranquillo; propterea, visis et examinatis in consilio nostro capitulis supradictis, quedam ex ipsis, utpote justa e rationabilia, confirmanda duximus et super eorum aliquibus provisionem et ordinationem fecimus ut inferius declarantur:

I

Primo etenim concedimus et confirmamus capitulum continens quod homines dicte vallis de Aranno habent terras, vineas, domos, ortos et arbores fructiferas liberas atque franchas, absque omni usatico, servitute regali, questia, subventionem ac precaria; et possunt eas vendere tanquam proprias, absque requisitione et absolute domini. Salvamus tamen semper nobis et nostris, super hiis, sesterium frumenti quod pro qualibet domo dari debet quolibet anno.

II

Item, concedimus capitulum continens quod habent et possident aquas franchas et liberas, ita quod in eis piscari possunt et construere molendina et rigare prata comuniter, absque requisitione domini nostri.

III

Item, concedimus capitulum continens quod habent et possident nemora et silvas franchas et liberas, quod possunt reschare in eisdem ligna, circulos, trabes, tegmina domorum et omnia genera lignorum in usum et comodum sui. Possunt etiam in eisdem venari ancipitres aut sturcones et falchones, et qui primo invenerit nidos dictarum volucrum potest extrahere a nidis quando vult, tanquam proprios, et vendere sive dare cuiu voluerint; et venari etiam in eisdem silvis ursos, apros, cervos et omnia genera ferarum, et vendere aut dare cui voluerint, absque requisitione domini nostri.

IV

Item, concedimus capitulum continens quod habent et possident pascua sua et nemora francha et libera, et eis uti possunt sicut quilibet paterfamilias utitur propriis suis rebus. Possunt etiam in suis montaneis et pascuis pascere animalia sua, et reschare erbas ad opus yemis, et pignorare homines alterius vicinie reschantes erbas in suis propriis montaneis, et pignorare animalia alterius vincinie depascentia erbas in suis propriis montaneis, et decollare arietes vel oves et capras in pascuis propriis, in vetatis propriis et pascuis vel montaneis, et conburere erbas reschatas ab hominibus alterius vicinie, vel ab hominibus ejusdem vicinie, contra voluntatem consulum seu juratorum, absque requisitione domini nostri.

V

Item, concedimus capitulum continens quod consules seu jurati cojuslibet loci dicte vallis possunt pignorare habitatores loci unde consules fuerint, absque omni contradictione, tam milites quam scutiferos quoscumque generosos, sive nuncios eorum, in montaneis, in villis et nemoribus, si receperint de comunitate vicinie, videlicet de montaneis prohibitis aut vetatis, si ponant vel inmitant animalia sua in montaneis vetatis, ubi animalis vicinorum non depascunt, seu resechant ligna vel arbores in nemoribus vetatis ante tempus solitum, ubi vicini sui sunt certis temporibus de mandato consulum seu juratorum soliti resechare, videlicet arietes decollare vel oves et comedere; vel extrahere a domibus eorum quecumque pignora et facere redimi ea, secundum quod merita excedentium exigunt vel deposcunt: et hoc sine mandato judicis vel domini nostri.

VI

Item, concedimus capitulum continens quod homines dicte vallis tenentur sequi nos et successores nostros in exercitum et cavalcatam eorum propriis sumptibus tantum per unam diem. Et si, de voluntate nostra et successorum nostrorum, oportuerit eos sequi dictum exercitum vel cavalcatam ultra unam diem, ex tunc nos vel locum nostrum tenens debemus ipsis hominibus in necessariis providere.

VII

Super capitulo vero continente quod nullus ex hominibus de dicta valle debet capi aut retineri captus si sufficientem cautionem potest offerre, nisi sit manifestus latro aut raptor aut comitens in crimine lese majestatis, set debet parere in judicio diebus et horis quibus iudex eum citaverit; et si aliquis de valle fecerit homicidium, nisi faciat proditionaliter, debet evadere solvendo pecuniam amicis nomine interfecti, secundum longam consuetudinem antiquitus observatam, videlicet mille solidos jaccenses pro milite interfecto vel pro suo consimili, sexcentos solidos jaccenses pro libero vel infanzone, trescentos solidos jaccenses pro conservo vel etiam coliberto, et sic debet evadere si homicidium potest solvere consuetum; et pro extractione cultelli et missione sagite, lancee vel lapidis vel conjuscumque generis armorum, dum sanguine non evulserit vel extraxerit, immunis a iudice penitus habeatur; sic, pro bono et tranquillo statu dicte vallis et in ea degentium, providendum ducimus ac etiam ordinandum quod super hiis servetur ordinatio facta per illustrem Jacobum, bone memorie, regem Majoricarum, patrum

nostrum, dum tenebat in sequestro dictam vallem, que etiam hominibus postulantibus ipsius vallis fuit ab eisdem pro lege suscepta, quam etiam nos reputamus bonam et rationabilem atque justam et eam ex nunc, ex certa scientia, confirmamus et etiam approbamus.

VIII

Item, concedimus capitulum continens quod quilibet homo dicte vallis si vult vendere domos, terras, vineas, prata, molendina aut aliqua bona immobilia, debet requirere fratres, si habet, vel consanguineos germanos aut propinquiores in linea parentele, si vult emere res vendibiles quas ipse vult vendere; et si respuat emere, non obstante ydiomate vulgari vocato tornaria, potest licite vendere cui voluerit, sive sit extraneus in tornaria. Et post annum et diem non potest aliquis propinquus rem venditam recuperare, maxime si per venditorem primo extiterit requisitus; et si propinque vel consanguineus per venditorem non fuerit requisitus, habito sacramento quod non audivit neque scivit venditionem factam, quod possit recuperare, si voluerit.

IX

Supercapitulo vero continente quod consuetum est hominibus dicte vallis quod si aliquis hedicaverit domum, molendinum, vineam vel terram excoluerit et arbores plantaverit in loco comuni vicinie, consules seu jurati ejusdem vicinie, convocato populo vel universitate vicinie, possunt diruere domos seu molendina et erradicare vineam vel arbores reschare, fruges pascere cum animalibus et reschare et reducere ad utilitatem vicinie, absque requisitione iudicii: sic, ad vitandum scandalum quod inde oriri posset, ordinandum ducimus ac etiam providendum quod castellanus noster dicte vallis, ad requisitionem consulum et universitatis illius loci, faciat supradicta.

X

Item, concedimus capitulum continens quod homines dicte universitatis sunt in possessione, usu, consuetudine et modo, a tanto tempore citra quod memoria hominum non extat, quod si vir, contracto matrimonio, cum uxore sua convenerit seu convenientiam fecerit super rebus acquisitis vel acquirendis, si inde aliqua gravamina imineant, solvant creditoribus suis per equas partes; et si meliorationes seu incrementa fecerint, illa dividant equis partibus seu per equas partes, si altero mortuo et uno vivo liberi non extant. Et hoc idem servatur si filius familias, vel filia, fecerit convenientiam cum parentibus suis super bonis acquisitis seu post convenientiam acquirendis, habendis pro indiviso, quousque dicta convenientia et assensus uniuscujusque partis fuerit divisa. Idem etiam servatur supraproxime ut dictum est si extraneus cum extraneo similem fecerit convenientiam seu contractum. Si vero mulier seu uxor non convenerit cum viro suo seu convenientiam non fecerit super predictis, seu alia persona supradicta, tunc bona uxoris pro debitis seu gravaminibus mariti sui minime diminuuntur. Et hoc intelligitur quo ad regimen domus, non autem in delictis comitendis.

XI

Super capitulo vero continente quod homines dicte universitatis tempore antecessorum nostrorum erant in possessione, usu et consuetudine creandi notarios seu tabelliones

suos et sagiones certos et, suis exigentibus demeritis, eos officio suo privandi, ad quod supplicarunt in integrum restitui per regiam magestatem: ita ducimus concedendum, videlicet quod possint creare notarios et remove cum causa; sagiones vero non possint instituere sive ponere, quia habent poni per nos vel officiales nostros et habent exercere jurisdictionem regalem. Et ab inde excipimus scribaniam nostre curie dicte vallis.

XII

Super capitulo autem continente quod consules seu proceres hominum dicte universitatis sunt et fuerunt ab antiquo in possessione, usu, consuetudine et modo tractandi et confirmandi pacem, interdicendi et aponendi bannum seu penam et levandi illam a parte contradicentis seu inobedientis, sine requisitione seu assensu nostro vel officialium nostrorum: sic statuendum ducimus ac etiam ordinandum quod predicti consules et proceres, si voluerint, possint tantum inter discordantes de amicali avinentia tractare et convenire; non autem alia contenta in capitulo possint facere, cum specialiter pertineant ad dominationem nostram, et sic ea per castellanum nostrum dicte vallis expediri volumus et jubemus.

XIII

Super capitulo etiam continente quod homines dicte universitatis erant in possessione, usu, consuetudine et modo quod si aliquis ex hominibus dicte universitatis alterum leserit, percusserit, sive sanguis efusus fuerit sive non, consuevit produci ad concordiam et pacem amicali compositione, sine lege seu pena danda vel aplicanda dominio nostro si coram nobis vel oficialibus nostris minime conquerantur, ad quod in integrum se restitui supplicarunt: sic ducimus providendum et ordinandum, pro bono et tranquillo statu vallis predicte, quod servetur predicta ordinatio per prefatum regem Majoricarum facta dum tenebat vallem in sequestro, que etiam hominibus dicte vallis, ut predictum est, postulantis fuit ab eisdem pro lege suscepta, quam etiam reputamus bonam et rationabilem atque justam et eam, ut predicatur, confirmamus.

XIV

Item, quo ad capitulum continens quod homines dicte vallis sunt in possessione, usu, consuetudine et modo faciendi pacem seu habendi treugam ab anno in annum cum nobilibus comite Convenarum et Arnaldo de Yspania et cum aliis vicinis dicte universitatis: sic respondendum ducimus ac etiam providendum quod id faciant prout consueverunt; salvo quod retineant sibi quod si nos vel nostri mandaremus eis contrarium, quod, datis decem diebus illi vel illis cum quibus fecissent pacem vel treugam, quod illam pacem vel treugam non servarent nec eam servare teneantur.

XV

Item, concedimus capitulum continens quod est et fuit de consuetudine in valle de Aranno quod iudex ordinarius audiebat partes sine aliquibus sumptibus et sine aliquo salario per partes dando, set sumptibus regiis dictus iudex suum iudicium iudicabat; hoc tamen adjecto: quod si iudex predictus, ad requisitionem partium coram eo litigantium vel alterius earum, haberet exire domum suam pro eundo ad aliquam partem dicte vallis extra locum deputatum ad audiendum causas, tunc eidem provideatur prout in dicto casu ibidem est fieri consuetum.

XVI

Item, quantum ad capitulum continens quod fuit ab initio et nunc esse asseritur de consuetudine in valle de Aranno quod si aliquis diceret vel obiceret aliquod improprium sive verbum inhonestum, videlicet leprosum, proditorem, homicidam vel alia verba que in dampnum vel verecundiam devenerint, aut percuteret ipsum de pugno in facie aut in capite vel in corpore, et compromitebatur in arbitros ex utraque parte electos, iudicabant aliquam summam pecunie illi cui obiciabatur vituperium vel injuria illata, inspecta quantitate et qualitate personarum: sic ordinandum ducimus ac etiam providendum quod super hiis servetur predicta ordinatio facta per prefatum regem Majoricarum dum tenebat vallem in sequestro, que etiam, ut pretactum est, hominibus dicte vallis postulantibus fuit ab eisdem pro lege suscepta, quam etiam nos reputamus bonam et rationabilem atque justam et eam confirmamus ut superius continentur.

XVII

Item, quo ad capitulum continens quod habetur de consuetudine in valle Aranni, ab initio et hactenus observata, quod consules de valle Aranni, in loco solito congregati, solent ponere et mittere curiam in valle Aranni qui per annum potest dispensare et gerere negotia gentium de valle et pertractare, si necesse fuerit, cum castellano et per se, et ordinare pondera et gravamina et negotia dicte vallis, et post annum mutare si non bene ordinent negotia dicte vallis: sic ducimus providendum quod dicti consules possint ponere et statuere aliquos probos viros ad predicta, non tamen quod nominentur curia, set procuratores vel paciarii aut consilarii dicte vallis.

XVIII

Item, super capitulo quo continentur quod habetur de consuetudine antiqua in dicta valle quod quisque poterat pignorare vicinum suum pro debito claro et concessio, et si non concederet debitum, quod conveniebat eum verbo suo coram iudice et ibi probabatur debitum suum coram iudice, et solvebat expensas si subcumbebat in iudicio: taliter respondendum ducimus ac etiam ordinandum, ne proinde inter eos scandalum aliquod suscitetur, quod predicta fiant per castellanum nostrum vallis predictae.

XIX

Item concedimus capitulum continens quod est de consuetudine quod si aliquis homo vallis de Aran exit a villa in qua natus fuerit et faciat residentiam in alia, non potest uti in montaneis vel in nemoribus vel in terminis comunibus dicte ville ubi natus fuit et inde recessit, nec pascere animalia sua, nec reschare ligna vel erbas taylare, nec excolere novalia quousque in dicta villa domicilium suum teneat sive residentiam suam faciat. Et si aliquis extraneus in aliqua villa residentiam suam faciat, recipiat partem suam de comuni tantum sicut ille qui fuit et extitit oriundus.

XX

Item, volumus et concedimus quod castellanus dicte vallis aut aliquis officialis noster non intromittant se in aliquo ex officio suo de aliquibus excessibus vel delictis nisi super eis exponeretur querimonia coram ipsis; nisi de hiis tantum ex quibus deberet insequi

pena mortis vel mutilatio membrorum, de quibus se intromittere possint ex officio suo, ubi non exponeretur querimonia super eis.

XXI

Ceterum super facto solutionum sive salariorum recipiendorum per notarios dicte vallis, qui creabuntur per probos homines universitatis ipsius vallis, pro instrumentis et aliis scripturis conficiendis per eos: sic statuendum ducimus ac etiam providendum quod predicti notarii habeant et recipiant tantum pro carta simplicis debiti, in qua non interveniat juramentum, tres denarios jaccenses; et si fuerit cum juramento, quatuor denarios ejusdem monete. Item, pro compromiso sex denarii ejusdem monete recipiantur. Item, pro compromiso cum pronuntiatione, novem denarii. Item, pro carta venditionis seu emptionis, sex denarii tantum recipiantur monete predictae. Item, pro testamento quod ascendat ad quingentos solidos, decem et octo denarii recipiantur; et si de majori fuerit quantitate, duo solidi; et quantumcumque de majori quantitate fuerit, ultra duos solidos minime recipiantur. Item, pro folio actorum comunium solvantur tres denarii, et pro translato eorum duo denarii pro quolibet folio. Et sic de aliis scripturis ad eandem rationem. Si autem oporteret dictos notarios ire extra villam ad protestandum vel alias pro conficiendis instrumentis vel aliis scripturis, eis ultra dictum salarium provideatur in necessariis suis.

XXII

Denique, ad maximam instantiam et supplicationem procuratorum et sindicorum predictorum nobis factam, tam nomine suo quam nomine universitatum predictarum quarum procuratores existunt, statuimus, concedimus et ordinamus imperpetuum, per nos et nostros, quod vallis predicta, ex hoc statuto nostro, semper unita sit regno nostro Aragonum et corone ejusdem regni, nec per venditionem, donationem, permutationem aut alium quemvis modum a dicto regno et corona ipsius separari aut alienari valeat ullo modo. Mandamus igitur procuratoribus, vicariis, bajulis, justitiis, çalmendinis, merinis, iudicibus necnon castellano vallis jamdicte, tam presentibus quam futuris, et eorum loca tenentibus, quod predicta omnia et singula, ut superius dicta, concessa, statuta, provisa et ordinata sunt, firma habeant et observent et ab omnibus faciant perpetuo inviolabiter observari, et non contraveniant nec aliquem contravenire permitant aliqua ratione. In cujus rei testimonium presentem cartam nostram fieri jussimus, sigilli pendentis magestatis nostre munificentie robaratam. Data Ilerde, X^o kalendas septembris, anno Domini M^o CCC^o tertio decimo.

Signum (signe reial) Jacobi, Dei gratia regis Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice ac comitis Barchinone.

Testes sunt: Philipus de Saluciis

Othonus de Montecatheno

Gullermus de Montecatheno, Berengarius de Angularia, Guillelmus de Cervaria

Sig (s. man.) num Guillermi Luppeti, predicti domini regis scriptoris, qui de mandato ejusdem hec scribi fecit et clausit loco, die et anno prefixis.

Tèxte en catalan.

En nom de Crist. Sàpiga tothom que davant Nós, Jaume, per la gràcia de Déu rei d'Aragó, de València, de Sardènia i de Còrsega, i comte de Barcelona, van comparèixer Guillem Arnau de Montcorbau, cavaller; Joan de Casarilh; Ramon Arnau de Castellars; Guillem de Santa Maria de Cap d'Aran; Guillem de Muntaner de Pujo; Bernat de Castellvaquer; Sanç de Canal de Canejan, procuradors i síndics de tots els homes i de les comunitats de la nostra Vall d'Aran, pregant amb insistència i suplicant humilment, tant en nom d'ells, com en el de les comunitats, que les seves llibertats, franqueses i immunitats i consuetuds observades a la esmentada Vall durant llarg temps pels nostres predecessors, ens dignéssim confirmar-los-les per la nostra benignitat reial, les quals ens són presentades per escrit en capítols. I nós benignament inclinant vers les seves súpliques, volent reconfortar en la justícia tots i cadascun dels habitants de la esmentada Vall com a naturals i fidels nostres i refermar-los en el seu estat pacífic i tranquil, tal com escau a la dignitat reial, per això hem determinat de confirmar-les i sobre algunes d'elles hem fet provisions i ordenaments, tal com es diran a continuació:

I

Primer concedim i confirmem el capítol segons el qual els homes de la Vall d'Aran posseeixen les terres, les vinyes, les cases, els horts i els arbres fruiters, lliures i francs, sense cap usatge ni servitud reial, questia, subvenció o precària, i que les poden vendre com a pròpies, sense el requeriment o vènia del senyor. Conservem, però, sempre per a nós i els nostres sobre elles els sexterç de blat que per cada casa ens han de donar cada any.

II

També concedim el capítol segons el qual tenen i posseeixen les aigües franques i lliures, i que en elles poden pescar i construir molins i regar els prats en comú, sense el requeriment de la nostra potestat.

III

També concedim el capítol segons el qual tenen i posseeixen els boscos i les selves francs i lliures, i que del mateix lloc poden extreure la fusta, les bigues per als trespols de les cases i tota altra mena de fusta per al seu ús i la seva conveniència. També poden caçar-hi ancípits, o estúrnids i falcons. I aquell qui primer trobi els nius de les esmentades aus voladores, pot agafar-les dels nius quan vulgui, com si fossin seves, i vendre-les o donar-les a qui vulgui. També poden caçar, als mateixos boscos, óssos, senglars, cérvols, i tot altre gènere de feres, i vendre-les o donar-les a qui vulguin, sense el requeriment de la nostra potestat.

IV

També concedim el capítol segons el qual tenen i posseeixen les seves pastures i els seus boscos francs i lliures, i fer-ne ús com qualsevol cap de família fa ús de les seves pròpies coses. També a les seves muntanyes i pastures poden fer pasturar els seus animals i tallar herbes per al hivern i penyorar els homes d'altres llocs que vinguin a

pasturar dins les seves muntanyes, i matar bens i ovelles, i cabres que estiguin a les seves pastures o als tancats de les seves pastures i de les seves muntanyes, i cremar les herbes que foren tallades pels homes d'altres contrades veïnes contra la voluntat dels cònsols o dels jurats, sense el requeriment de la nostra potestat.

V

Concedim també el capítol segons el qual els cònsols o jurats de qualsevol lloc de la vall poden penyorar els habitants del lloc d'a on són ells sense cap contradicció, tant cavallers com escuders, de qualsevol categoria i els seus enviats, a les muntanyes, a les viles, o als boscos, si traguessin profit de la comunitat de veïns, és a dir, de les muntanyes closes i tancades i possessin o portessin els seus animals a les muntanyes acotades, on no pasturen els animals dels veïns; o bé si tallessin fusta o arbres als boscos acotats, abans del temps acostumat, allà on els seus veïns en una època determinada solen talar per mandat dels cònsols o dels jurats; o sigui que poden matar els anyells i les ovelles i menjar-se'ls o bé treure de les seves cases qualssevol penyores i obligar-los a redimir-les, segons que demanen i exigeixen els guanys dels excedents; i això sense el mandat del jutge o de la nostra potestat

VI

També concedim el capítol segons el qual els homes de la Vall ens han de seguir, a nosaltres i als nostres successors, en l'exèrcit i en la cavalcada amb les seves pròpies despeses a càrrec d'ells durant un dia. I si per la nostra voluntat o la dels nostres successors ens haguessin de seguir en el esmentat exèrcit o cavalcada més d'un dia, aleshores nosaltres, o el nostre lloctinent, hem d'abastar aquests homes en totes les coses necessàries.

VII

Però sobre el capítol segons el qual cap home de la esmentada Vall no pot ésser capturat o retingut captiu, si pot oferir una fiança suficient, llevat que sigui manifest que és un lladre, o un usurpador, o que hagi comès un crim de lesa majestat, haurà de comparèixer, no obstant això, davant un judici els dies i les hores en els quals el jutge l'hagi citat. I si algú de la Vall cometés homicidi, si no és que ho faci a traïció, pot aconseguir la llibertat si paga diners als amics en nom del mort, d'acord amb la llarga consuetud observada des d'antic, és a dir, ha de pagar mil sous jaquesos, per cavaller mort, o persona de categoria semblant, 600 sous jaquesos per l'home lliure o per el infantó, 300 sous jaquesos pel servent i també pel llibert, i així pot evadir la responsabilitat si l'homicidi pot ésser satisfet d'acord amb el costum. Per l'extracció d'una daga o el llançament d'una sageta, o d'una llança, o d'una pedra, o de qualsevol altra mena d'arma, mentre la sang no surti o brolli, restarà immune de la pena pel jutge. Així pel benestar i tranquil estat de la esmentada Vall i d'aquells que hi habiten, tenim cura i també ordenem que sobre aquestes coses es faci servir l'ordinació feta per el il.lustre Jaume, de bona memòria, rei de Mallorca, l'oncle nostre, quan tenia sota el seu domini aquesta Vall, la qual ordinació fou també rebuda pels homes d'aquesta Vall, que la demanaren com una de les seves lleis, la qual nós donem com a bona, raonable i justa, i des d'ara amb certer coneixement confirmem i també aprovem.

VIII

També concedim el capítol segons el qual qualsevol home de la Vall si vol vendre les cases, les terres, les vinyes, els prats, els molins, o d'altres béns immobles, ha de requerir els seus germans, si els tingués, o els seus cosins, o parents més pròxims per línia de parentiu, per si volguessin comprar les coses que ell vol vendre. I si refusessin de comprar-les, sense que sigui obstacle allò que en la llengua vulgar s'anomena torneria, pot vendre-les lícitament a qui vulgui, encara que sigui aliè a la torneria. I després d'un any i un dia, cap parent no pot recuperar una cosa venuda, bo i més si abans hi hagués hagut requeriment per part del venedor, i si els familiars i parents no haguessin estat requerits pel venedor, després de jurar que no s'han assabentat ni tingut coneixement de la venda feta, que la puguin recuperar, si volen.

IX

Sobre el capítol, però, segons el qual hi ha el costum en els homes de la Vall que si algú edifica una casa, o un molí, o una vinya, o conrea la terra i planta arbres al lloc de la comunitat de veïns, els còsols i els jurats d'aquests veïns, una vegada convocat el poble i tota la comunitat de veïns, poden destruir aquestes cases, aquestes molins i aquestes vinyes i talar els arbres, pasturar les herbes amb els animals i tallar-les i retornar-les a l'ús dels veïns, sense cap requeriment dels jutges, així, per evitar l'escàndol que es podria produir, ordenem i també tenim cura que el nostre castellà de la esmentada Vall, amb el requeriment dels còsols i de tota la comunitat d'aquest lloc faci el que abans s'ha dit.

X

També concedim el capítol segons el qual els homes d'aquesta comunitat tenen la possessió, l'ús, el costum i la manera des de fa ja tant de temps que la memòria dels homes no en té record, que si un home, després de contreure matrimoni, hagués convingut o fet conveni amb la seva dona sobre coses adquirides o per adquirir, si en sorgia alguna càrrega l'hauran de pagar als seus creditors a parts iguals. I si fan millores o guanys, també s'ho hauran de dividir a parts iguals, si essent l'un viu i l'altre mort no han deixat fills. I això també es manté si el fill d'una família, o filla, hagués fet un conveni amb els seus pares sobre béns ja adquirits o per adquirir després del conveni, que es tindran per indivisos fins que el esmentat conveni i l'assentiment de cadascuna de les parts siguin trencats. També serveix el que s'ha dit si un estrany fa un conveni o un contracte similar amb un altre estrany. Però si la muller o la dona no hagués estat fet conveni amb els esmentats o amb altres persones abans dites, aleshores els béns de l'esposa no podran veure's disminuïts de cap manera a causa dels deutes o gravàmens del seu marit. Això s'entén per a allò que fa al funcionament de la casa i no pas en el cas de delictes que hagin estat comesos.

XI

Sobre el capítol, però, segons el qual els homes de la esmentada comunitat en temps dels nostres antecessors tenien en possessió l'ús i la consuetud de crear els propis notaris i tabel·lions i determinats saigs, si ho exigien els seus demèrits, els podien privar dels seus càrrecs, respecte a la qual cosa van suplicar que els fos íntegrament restituïda per règia majestat; així nosaltres concedim que puguin crear notaris i remoure'ls amb

causa, però no poden instituir ni posar saigs, ja que han d'ésser posats per nosaltres o pels nostres oficials i han d'exercir la jurisdicció reial. Per aquesta causa donem l'escrivania de la esmentada Vall a la nostra cort.

XII

Sobre el capítol segons el qual els cònsols o els notables dels homes d'aquesta comunitat tenen i van tenir, ja d'antic, la possessió, l'ús, la consuetud i la costum de tractar i confirmar la pau, de prohibir i posar bans i penes i llevar-les als contradictors i desobedients, sense cap requeriment, ni l'assentiment nostre, ni dels nostres oficials, estatuïm i també ordenem que els esmentats cònsols i notables, si volen, poden només tractar i convenir sobre una avinença amistosa entre els discordants, però no poden fer les altres coses que es contenen en el capítol, perquè pertanyen d'una manera especial a la nostra jurisdicció, i així les volem i manem expedir a través del castellà de la Vall.

XIII

També pel que fa al capítol segons el qual els homes de la comunitat tenien la possessió, l'ús, la consuetud i el costum que si algun dels homes de la esmentada comunitat feria un altre o el colpejava, amb sang o no, que es pogués aconseguir la pau i la concòrdia d'una manera amigable, sense que fos donada o aplicada la llei per part nostra, si davant nostre o dels nostres oficials no fos requerida, la qual cosa demanaren que els fos restituïda íntegrament: així determinem establir per al benestar i tranquil estat d'aquesta Vall que sigui conservada aquesta ordinació, feta per el abans esmentat rei de Mallorca, quan tenia el domini de la Vall, com ja s'ha dit, fou acceptada per ells com una de les seves lleis, la qual també nosaltres jutgem com a bona, raonable i justa i, com ja s'ha dit, la confirmem.

XIV

També confirmem el capítol segons el qual els homes de la Vall tenen la possessió, l'ús, la consuetud i el costum de fer la pau i de tenir una treva, d'any en any, amb el noble comte de Comenge i Arnau d'Hispania i amb altres veïns de la comunitat. Així determinem respondre i ordenar que ho facin, segons estiguin acostumats, llevat que han de tenir present que si ho facin, segons estiguin acostumats, llevat que han de tenir present que si nós o bé els nostres els ordenéssim el contrari, després de donar deu dies a aquell o aquells amb qui haguessin fet la pau o treva, no observarien ni estarien obligats a observar aquella pau o aquella treva.

XV

També concedim el capítol segons el qual és i fou costum a la Vall d'Aran que el jutge ordinari escoltava les parts litigants sense cap despesa, ni cap salari que fos donat per les parts, sinó que el esmentat jutge jutjava en el seu judici a càrrec del rei, afegint-hi, però, això, que si el esmentat jutge per requeriment de les parts que havien de litigar davant d'ell, o bé d'una d'elles, hagués de sortir de casa seva per anar a un altre indret de la esmentada Vall, fora del lloc designat per escoltar les causes, aleshores se li ha de fer la provisió i que aquest allí mateix es faci el que és costum.

XVI

Concedim el capítol segons el qual es diu que des del començament i encara ara és costum a la Vall d'Aran, que si algú deia o proferia algun impropri o alguna paraula deshonest, com leprós, traïdor, homicida, o altres paraules que ocasionessin dany o vergonya, colpejava algú amb el puny a la cara, o al cap, o al cos, es comprometien davant uns àrbitres, elegits per una i altra part i decidien quina quantitat de diners a pagar s'imposaria a aquell qui hagués fet aquest vituperi i injúria, d'acord amb la importància i la qualitat de les persones. Així ordenem i decidim sobre aquestes coses que es mantingui la esmentada ordinació feta pel rei de Mallorca, quan tenia aquesta Vall sota el seu domini, la qual ordinació, tal com hem dit, fou acceptada com una de les seves lleis a petició dels homes de la esmentada Vall, la qual també nós acceptem com a bona, raonable i justa, i la confirmem, tal com ja es conté més amunt.

XVII

També pel que fa al capítol segons el qual és consuetud a la Vall d'Aran, observada des de el inici fins avui, que els còsols de la Vall d'Aran, reunits al lloc de costum, solen constituir i convocar la cort de la Vall, la qual durant un any pot regir i encarregar-se dels afers de la gent de la Vall i tractar, si fos necessari, amb el castellà i per si mateixa, i ordenar les càrregues, les exaccions i els afers de la esmentada Vall. Així establim que aquests còsols poden posar i designar algunes persones honestes per a tot això, però no que tinguin el nom de corts, sinó el de procuradors o jutges de pau, o consellers de la Vall.

XVIII

També sobre el capítol en el qual hi ha contingut que és una antiga consuetud de la Vall d'Aran que qualsevol que vulgui pot empenyorar el seu veí per un deute clar i reconegut, i si no es reconeixia el deute que hagués convingut per pròpia paraula davant el jutge, un cop hagi estat demostrat davant el jutge i hagués perdut en el judici, haurà de fer-se càrrec de les despeses. Establim i ordenem, per tal d'evitar que se susciti entre ells cap altercat, el que abans s'ha dit, sigui fet pel nostre castellà de la Vall.

XIX

També concedim el capítol segons el qual és costum que si algun home de la Vall marxava de la vila on ha nascut i establia la seva residència en una altra, no pot fer ús de les muntanyes, ni dels boscos, ni dels terrenys comunals de la vila on ha nascut i d'on se n'ha anat, ni fer pasturar els seus animals, ni regar l'herba, ni talar fusta, ni explotar terres noves, fins que no tingui el seu domicili o fixi la seva residència a la Vall. I si algun foraster establia la seva residència en alguna vila rebrà la seva part comunal, com aquell qui fou i és fill d'aquesta.

XX

També volem i concedim que el castellà de la Vall o d'altres oficials nostres no s'immisceixin en l'ofici dels altres pel que fa a excessos o delictes, llevat del cas que sobre aquestes faltes sigui reclamada davant d'ells la querimònia. Només podran intervenir per raó del seu càrrec, encara que no els sigui reclamada l'aplicació de la

querimònia en els casos dels quals pugui seguir la pena de mort o la mutilació dels membres.

XXI

Pel que fa al pagament o al salari que han fet percebre els notaris de la esmentada Vall, creats pels prohoms de la Vall, pels protocols i altres escriptures que hagin de fer establir i manem que els esmentats notaris tinguin i rebin per una carta d'un simple deute, en la qual no intervingui jurament, tres diners jaquesos; si la carta inclou jurament, tres diners jaquesos; si la carta inclou jurament, quatre diners de la mateixa moneda. Per conveni amb declaració, nou diners. Per una carta de venda o de compra rebran sis diners de la mateixa moneda. Per un testament que arribi als 500 sous percebran 18 diners, i, si fos de més quantitat, dos sous, i per més gran que sigui la quantitat no rebran més de dos sous. També per cada foli de l'acta de la comunitat que li siguin pagats tres diners, i per una còpia de la mateixa acta, dos diners per cada foli. Per altra mena d'escriptures seran utilitzades les mateixes tarifes. I si calia que els esmentats notaris eixissin fora de la vila per protestar o fer altres protocols o altres escriptures, a més de l'estipendi esmentat, hauran d'ésser abastats de totes les coses necessàries.

XXII

Així doncs, per la mateixa instància i súplica dels procuradors i dels síndics esmentats, feta a nosaltres, tant en el seu nom, com en el de les comunitats d'on són aquests procuradors, establir, concedim i ordenem per sempre, per nosaltres i pels nostres, que aquesta Vall, per aquest nostre estatut, sigui sempre unida al nostre regne d'Aragó i a la seva corona, i que ni per venda, ni per donació, ni permuta, ni cap altre procediment, pugui ésser de cap manera separada, ni alienada d'aquest regne ni de la seva corona. Així, doncs, manem als procuradors, veguers, batlles, jutges judicials, delegats, delegats reials, jutges, així com al castellà de la Vall, tant presents com futurs, i als seus lloctinents, que totes i cadascuna de les coses exposades més amunt, que han estat concedides, establertes, proveïdes i ordenades, que siguin fermament tingudes i observades i que tots les facin observar inviolablement per sempre i que no hi contravinguin ni permetin que ningú hi contravingui per cap motiu. I, com testimoni a totes aquestes coses, manem fer aquesta nostra present carta, corroborada amb el segell de la nostra majestat que hi pengem.

Datat a Lleida el dia deu de les calendes de setembre de l'any del Senyor de mil trescents tretze.

Signatura de Jaume, per la gràcia de Déu, rei d'Aragó, de València, de Sardènia i de Còrsega, i comte de Barcelona.

En són testimonis Felip de Saluci, Odó de Motcada, Guillem de Motcada, Berenguer d'Angulària, Guillem de Cervera. Signatura de Guillem Llobet, escriptur de l'esmentat senyor rei, el qual pel seu manament va fer escriure i la va fer cloure al lloc, el dia i l'any prefixats.

Tèxte en aranés.

En nòm de Crist. Sàpien tot eth mon que deuant Nos, Jaime, pera gràcia de Diu, rei d'Aragon, de València, de Cerdenha e de Corsega, e comde de Barcelona, compareisheren Guilhèm Arnau de Montcorbau, shivalièr; Joan de Casarilh; Ramon Arnau de Castelhars; Guilhèm de Santa Maria de Cap d'Aran; Guilhèm de Montanèr de Puig; Bernat de Castelhvaquèr; Sanç de Canal de Canejan, procuradors e sindics de toti es òmes e des comunautats dera nòsta Val d'Aran, pregant damb insistència e suplicant umilment, tant en nòm d'èri, com en des comunautats, qu'es sues libertats, franqueses e immunitats e costums/consuetuds observades ena nomentada Val pendent longtemps pes nòsti predecessors, mos dignèssim confirmà-los-les pera nòsta benignitat reiau, es quaus mos son presentades per escrit en capítols. E Nos, benignament inclinant entàs sues suppliques, volent reconfortar ena justícia a toti e cadun des abitants dera nomentada Val coma naturaus e fidèus nòsti e assolidà-les en sòn estat pacific e tranquille, atau com correspon ara dignitat reiau, per açò auem determinat de confirmà-les e sus bèra ua d'eres auem hèt provisions e ordenaments, atau com se dideràn ara seguida:

I

Prumèr concedim e confirmam eth capítol segontes eth quau es òmes dera Val d'Aran possedissen es tèrres, es vinhes, es cases, es casaus e es arbes frutèrs, liures e francs, sense cap usatge ne servitud reiau, questia, subvencion o precària, e que les pòden véner coma pròpies, sense eth requeriment o vènia deth senhor. Conservam, totun, tostemp entà Nos e es nòsti sus eres eth sextèrç de horment que per cada casa mos an de dar cada an.

II

Tanben concedim eth capítol segontes eth quau an e possedissen es aigües franques e liures, e qu'en eres pòden pescar e bastir mòles e arrosar es prats en comun, sense eth requeriment dera nòsta potestat.

III

Tanben concedim eth capítol segons eth quau an e possedissen es bòsqui e es sèuves francs e liures, e que deth madeish lòc pòden extrèir era husta, es cabirons entàs tets des cases e tota sòrta de husta entath sòn usatge e era sua conviniència. Tanben pòden caça-i ancipids, o esturnids e faucons. E aqueth qui prumèr tròbe es nins des nomentadi audèths, pòt cuelhé-les des nins quan volgue. Tanben pòden caçar, enes madeishi bòsqui, ossi, sanglièrs, cèrvis, e tota auta sòrta de bèsties, vené-les o dà-les a qui volguen, sense eth requeriment dera nòsta potestat.

IV

Tanben concedim eth capítol segons eth quau an e possedissen es sòns peisheus e es sòns bòsqui francs e liures, e hè-ne usatge com quinsevolh cap de família hè usatge des sues pròpies causes. Tanben enes sues montanhes e peisheus pòden hèr pèisher es sòns animaues e dalhar èrbes entar iuèrn e hèr a pagar as òmes de d'auti lòcs vesins que talhen èrbes enes sues montanhes, e penhorar es animaues d'auti lòcs que venguen a pèisher laguens des sues montanhes, e aucir anhèts e oelhes, e crabes que siguen enes sòns peisheus o enes barratges des sòns peisheus e des sues montanhes, e cremar es èrbes que sigueren dalhades pes òmes de d'auti parçans vesins contra era volentat des cònsols o des jurats, sense eth requeriment dera nòsta potestat.

V

Concedim tanben eth capítol segontes eth quau es cònsols o jurats de quinsevolh lòc dera Val pòden hèr a pagar as abitants deth lòc d'a on son eri sense cap contradiccion, tant shivalièrs com escudèrs de quinsevolha categoria, o es sòns enviats, entàs sues montanhes o viles, o entàs bòsqui, se treiguessen profit dera comunautat de vesins, ei a díder, des montanhes closes e barrades e possessen o portèssen es sòns animaues as montanhes acotades, on non peishen es animaues des vesins; o ben se talhessen husta o arbes enes bòsqui barradi, abantes deth temps acostumat, aqui u a on es sòns vesins en ua epòca determinada an costum de talar per mandat des cònsols o des jurats; ei a díder que pòden aucir es anèths o es oelhes e minjà-se-les o ben treir des sues cases quaussevolh penhora e obligà-les a redimir-les, segons que demanen e exigisquen es guanhs des excedents, e açò sense eth manament deth jutge o dera nòsta potestat.

VI

Tanben concedim eth capítol segons eth quau es òmes dera Val mos an de seguir, a nosati e as nòsti successors, en exèrcit e ena cavalcada damb es sues pròpies despènes a cargue d'eri pendent un dia. E se pera nòsta volentat o era des nòsti successors mos auessen de seguir en aguest exèrcit o cavalcada mès d'un dia, alavetz nosati, o eth nòste lòctenent, auem de provedir ad aguesti òmes en totes es causes qu'agen de besonh.

VII

Mès sus eth capítol segontes eth quau cap òme dera nomentada Val non pòt èster capturat o retengut captiu, se pòt aufrir ua fiança sufisenta, trèt que sigue manifest qu'ei un lairon, o un usurpador, o qu'age hèt un crim de lesa majestat, aurà de comparéisher, totun açò, deuant un judici es dies e es ores enes quaus eth jutge l'age citat. E se bèth un dera Val cometesse un omicidi, se non ei que lo hèsque a traïson, pòt arténher era libertat se pague sòs as amics en nòm deth mòrt, cossent damb era longa costum observada des d'antic, ei a díder, a de pagar mil sòs jaquesi per shivalièr mòrt, o persona de categoria semblanta, 600 sòs jaquesi per òme liure o per infançó, 300 sòs jaquesi peth servent e tanben peth libèrt, e atau pòt evadir era responsabilitat s'er omicidi pòt èster satisfèt cossent damb era costum. Pera extraccion d'ua daga o eth lançament d'ua sageta, o d'ua lança, o d'ua pèira, o de quinsevolha auta sòrta d'arma, en tant era sang non gesque o brolli, demorarà immune ara pena deth jutge. Atau, peth benestar e tranquille estat dera nomentada Val e d'aqueri que i abiten, auem cura e tanben ordenam que sus aguestes causes se hèsque a servir era ordinacion hèta per

illustre Jaime, de bona memòria, rei de Malhòrca, oncle nòste, quan auie jos eth sòn demeni aguesta Val, era quau ordinacion fou tan ben recebuda pes òmes d'aguesta Val, que la demanèrem com ua des sues leis, era quau Nos dam coma bona, razonabla e justa, e des d'ara damb just coneishement confirmam e tanben aprovam.

VIII

Tanben concedim eth capítol segons eth quau quinsevolh òme dera val se vò véner es cases, es tèrres, es vinhes, es prats, es mòles, o d'auti bens immòbles, a de requerir as sòns germàs, se les auesse, o as sòns cosins, o parents mès propèrs per linha de parentiu, per se volessen comprar es causes que eth vò véner. E se refusessen de cromptà-les, sense que sigue obstacle çò qu'en lengua vulgara se nomena torneria, pòt vené-les licitament a qui volgue, encara que sigue alien ara torneria. E dempús d'un an e un dia, cap de parent non pòt recuperar ua causa venuda, e mès s'abantes i auesse agut requeriment per part deth venedor, e s'es familiars e parents non auessen estat requerits peth venedor, dempús de jurar que non s'an assabentat ne agut coneishement dera venta hèta, que la poguen recuperar se vòlen.

IX

Sus eth capítol, totun, segons eth quau i a eth costum enes òmes dera Val que se bèth un bastís ua casa, o ua mòla, o ua vinha o sèmie era tèrra e plante arbes en lòc dera comunautat de vesins, es cònsols e es jurats d'aguesti vesins, un còp convocat eth pòble e tota era comunautat de vesins, pòden des-hèir aguestes cases, aguestes mòles e aguestes vinhes e bracar es arbes, pèisher es èrbes damb es animaus, e dalhà-les e retornà-les ar usatge des vesins, sense cap requeriment des jutges; atau, entà evitar er escandal que se poderie produsir, ordenam e tanben auem cura qu'eth nòste casterèr dera nomentada Val, damb eth requeriment des cònsols e de tota era comunautat d'aguest lòc hèsque çò qu'abantes s'a dit.

X

Tanben concedim eth capítol, segontes eth quau es òmes d'aguesta comunautat an era possession, er usatge, era costum e era manèra des de hè ja tant de temps qu'era memòria des òmes non la rebrembe, que s'un òme, dempús de contrèir matrimòni, auesse convengut o hèt convèni damb era sua hemna sus causes aquerides o per aquerir, se'n gessesse bèra carga l'auràn de pagar as sòns creditors a parts iguales. E se hèn melhores o guanhs, tanben s'ac auràn de dividir a parts iguales, s'estant er un viu e er aute mòrt non an deishat hilhs. E açò tanben se manteng s'eth hilh d'ua família, o era hilha, auesse hèt un convèni damb es sòns pairs sus bens ja aquerits o per aquerir dempús deth convèni, que s'auràn per indivisi enquia qu'eth nomentat convèni e er assentiment de cadua des parts siguen trencadi. Tanben servís çò que s'a dit s'un estranh hè un convèni o un contracte similar damb un aute estranh. Mès s'era hemna non auesse convengut damb eth sòn òme, o non auesse estat hèt convèni damb es nomentats o damb d'autes persones abantes dites, alavetz es bens dera hemna non pòran vedé-se amendridi de cap manèra pes deutes o gravamens deth sòn òme. Açò s'esten entad aquerò que hè ath foncionament dera casa en non pas en cas de delictes qu'agen estat cometudi.

XI

Sus eth capítol, totun, segontes eth quau es òmes dera nomentada comunautat en temps des nòsti antecessors auien en possession er usatge e era costum de crear es pròpis notaris e tabel.lions/escrivans e determinats saigs, s'ac exigien es sòns demerits, les podien privar des sòns cargues, respècte ara quau causa supliquèren que les siguesse integrament restituïda per règia majestat; atau nosati concedim que poguen crear notaris e remplaça-les damb causa, mès non pòden instituïr ne méter saigs, ja qu'an d'èster metudi per nosati o pes nòsti oficiaus e an d'exercir era jurisdiccio reiau. Per aguest motiu dam era escrivania dera nomentada Val ara nòsta cort.

XII

Sus eth capítol segontes eth quau es cònsols o es notables des òmes d'aguesta comunautat an e aueren, ja d'antic, era possession, er usatge, era consuetud e era costum de tractar e confirmar era patz, de proïbir e méter bans e penes e llevar-les/portà-les as contradictors e desobedients, sense cap requeriment, ne er assentiment nòste, ne des nòsti oficiaus, estatuïm e tanben ordenam qu'es nomentats cònsols e notables, se vòlen, pòden sonque tractar e convier sus un acòrd amistós entre es discordants, mès non pòden hèr es autes causes que se contien en capítol, pr'amor que pertanhen d'ua manèra especiau ara nòsta jurisdiccio, e atau les volem e manam expedir a traucers deth castèr dera Val.

XIII

Tanben en çò que hè ath capítol segontes eth quau es òmes dera comunautat auien era possession, er usatge, era consuetud e eth costum que se quauqu'un des òmes dera nomentada comunautat, herie a un aute o le trucaue, damb sang o non, que se podesse arténher era patz e era concòrdia d'ua manèra amigabla, sense que siguesse dada o aplicada era lei per part nòsta, se deuant nòste o des nòsti oficiaus non siguesse requerida, quina causa demanèren que les siguesse restituïda intègrament. Atau determinam establir entath benestar e tranquille estat d'aguesta Val que sigue conservada aguesta ordinacion, hèta per adès nomentat rei de Malhòrca, quan auie eth domeni dera Val e, a mès, en demanà-la es òmes dera nomentada Val, coma ja s'a dit, siguec acceptada per eri coma ua des sues leis, era quau tanben nosati jutjam coma bona, rasonabla e justa e, com ja s'a dit, la confirmam.

XIV

Tanben confirmam eth capítol segons eth quau es òmes dera Val an era possession, er usatge, era consuetud e era costum de hèr era patz e d'auer ua trèva, d'an en an, damb eth nòble comde de Comenge e Arnau d'Ispània e damb d'auto vesins dera comunautat. Atau determinam respóner e ordenar qu'ac hèsqnen, segons siguen acostumadi, en tot auer present que se Nos o ben es nòsti les ordenèssem çò de contrari, dempús de dar dètz dies ad aqueth o ad aqueri damb es quaus auessen hèt era patz o trèva, non observarien ne serien obligats a observar aquera patz o aquera trèva.

XV

Tanben concedim eth capítol segontes eth quau ei e siguec costum ena Val d'Aran qu'eth jutge ordinari escote es parts litigantes sense cap despena, ne cap salari que siguesse dat pes parts, senon qu'eth nomentat jutge jutjaue en sòn judici a cargue deth rei, en tot híger, maugrat açò, que s'eth nomentat jutge per requeriment des parts qu'auien de litigar deuant d'eth, o ben d'ua d'eres, auesse de gèsser de casa sua entà anar tà un aute endret dera nomentada Val, dehòra deth lòc designat entà escotar es causes, alavetz se li a de hèr era provision e qu'aquiu madeish se hèsque çò qu'ei costum.

XVI

Concedim eth capítols segontes eth quau se ditz que des deth començament e encara ara ei costum ena Val d'Aran, que se bèth un diguie o proferie bèth insult, o bèra paraula desaunèsta, com leprós, traïdor, omicida, o d'autes paraules qu'ocassionèssen mau o vergonha, trucaue a bèth un damb eth punh ena cara, o en cap, o en còs, se comprometien deuant d'uns arbitres, escuelhuts per ua e ua auta part e decidien quina quantitat de sòs a pagar s'impausarie ad aqueth qu'auesse hèt aguest insult e injúria, cossent damb era importància e era qualitat des persones. Atau ordenam e decidim sus aguestes causes que se mantengue era nomentada ordinacion hèta peth rei de Malhòrca, quan auie aguesta Val jos eth sòn domeni, la qual ordinacion, atau com auem dit, sigue acceptada com ua des sues leis a demana des òmes dera nomentada Val, era quau tanben Nos acceptam com a bona, rasonabla e justa, e la confirmam, atau coma ja se contié mès ensús.

XVII

Tanben en çò que tanh ath capítol segontes eth quau ei costum ena Val d'Aran, observada des deth començament enquia aué, qu'es cònsols dera Val d'Aran, amassats en lòc de costum, acostumen a constituïr e convocar era cort dera Val, era quau, pendent un an pòt regir e encuedà-se des ahèrs dera gent dera Val e tractar, se siguesse de besonh, damb eth casterèr e per era madeisha, e ordenar es cargues, es exaccions e es ahèrs dera nomentada Val. Atau establím qu'aguesti cònsols pòden méter e designar bères persones aunèstes entà tot açò, mès non qu'agen eth nòm de corts, senon eth de procuradors o jutges de patz, o conselhèrs dera Val.

XVIII

Tanben sus eth capítol en quau i a contengut qu'ei ua antiga costum dera Val d'Aran que quinsevolh que volgue pòt engatjar ath sòn vesin per un deute clar e reconeishut, e se non reconeishie eth deute qu'auesse convengut per pròpria paraula deuant deth jutge, un còp age estat demostrat deuant deth jutge e auesse perdut en judici, aurà de hè-se cargue des despenes. Establím e ordenam, entà evitar que se suscite entre eri cap disputa, çò qu'adès s'a dit, sigue hèt peth nòste casterèr dera Val.

XIX

Tanben concedim eth capítol segontes eth quau ei costum que se bèth òme dera Val marchau dera vila a on a neishut e establie era sua residéncia en ua auta, non pòt hèr us des montanhes, ne des bòsqui, ne des terrenns comunaus dera vila a on a neishut e d'a on se n'a anat, ne hèr a pèisher es sòns animaues, ne arrossar era èrba, ne bracar era husta, ne explotar tèrres naues, enquia que non age eth sòn domicili o fixe era sua residéncia ena Val. E se bèth estrangèr establie era sua residéncia en bèra vila receberà era sua part comunau, com aqueth que siguec e ei hilh d'aguesta.

XX

Tanben volem e concedim qu'eth casterèr dera Val o d'auti oficiaus nòsti non se mèsclen en ofici des auti en çò que se referís a excèssi o delictes, sense compdar eth cas que sus aguestes fautes sigue reclamada deuant d'eri era querimònia. Sonque poirà intervier per rason deth sòn cargue, encara que non sigue reclamada era aplicacion dera querimònia enes cassi des quaus pogue seguir era pena de mòrt o era mutilacion des membres.

XXI

En çò que hè ath pagament o ath salari qu'an de percéber es notaris dera nomentada Val, creat pes proòms dera val, pes protocòus e d'outes escritures qu'agen de hèr, establim e manam qu'es nomentats notaris agen e receben per ua carta d'un simple deute, ena quau non intervengue jurament, tres dinèrs jaquesi; s'era carta includís jurament, quate dinèrs dera madeisha moneda. Per convènis auràn de recéber sies dinèrs dera madeisha moneda. Per convèni damb declaracion, nau dinèrs. Per ua carta de venta o de crompa receberàn sies dinèrs dera madeisha moneda. Per un testament qu'arribe as 500 sòus, perceberàn 18 dinèrs, e, se siguesse de mès quantitat, dus sòus. Tanben per cada huelha dera acta dera comunautat que li siguen pagats tres dinèrs, e per ua còpia dera madeisha acta, dus dinèrs per cada huelha. Entà ua auta classe d'escritures seràn utilizades es madeishes tarifes. E se calie qu'es nomentats notaris gessessen dehòra dera vila entà protestar o hèr d'auti protocòus o d'outes escritures, a mès deth salari nomentat, auràn d'èster provedits de totes es causes de besonh.

XXII

Atau donques, pera madeisha instància e suplica des procuradors e sindics nomentats, hèta a nosati, tant en sòn nòm, com en des comunautats d'a on son aguesti procuradors, establim, concedim e ordenam entà tostemp, per nosati e pes nòsti qu'aguesta Val, per aguest nòste estatut, sigue tostemp amassada ath nòste rein d'Aragon e ara sua corona, e ne per venta, ne per donacion ne permuta, ne cap aute procediment, pogue èster de cap manèra separada, ne alienada d'aguest reine ne dera sua corona. Atau, donques, manam as procuradors, veguèrs, bailes, jutges judiciaus, delegats, delegats reiaus, jutges, atau com ath casterèr dera Val, tant presents com futurs, e as sòns lòctenents, que totes e cada ua des causes expausades mès ensús, qu'an estat concedides, establides, provedides e ordenades, que siguen plan tengudes e observades e que toti les hèsqwen observar inviolablement entà tostemp e que non i contravenguen ne permeten qu'arrés i contravengue per cap motiu. E, com testimòni de totes aguestes causes, manam hèr

aguesta nòsta presenta carta, corroborada damb eth sagèth dera nòsta Majestat que i penjam.

Datat en Lhèida eth dia dètz des calendes de seteme der an deth Senhor mil tres cents tretze.

Signatura de Jaime, pera gràcia de Diu, rei d'Aragon, de València, de Cerdenha e de Corsega e comde de Barcelona

Ne son testimònis Felip de Saluci, Odon de Montcada, Guilhèm de Montcada, Berenguèr d'Angulària, Guilhèm de Cervera, Signatura de Guilhèm Llobet, escrivent deth nomenat senhor rei, eth quau peth sòn manament hec a escriuer e la barrèc en lòc, eth dia e er an prefixats.

Es Capítols.

Era tèrra. Eth sexterç de horment	capítol I
Es aigües	capítol II
Es bòsqui. Era caça	capítol III
Es peishius	capítol IV
Es comunaus	capítols V e IX
Er exercit deth rei	capítol VI
Es delictes	capítols VII, XII, XIII, XVI e XVIII
Era Torneria	capítol VIII
Era Mieja Guadanheria	capítol X
Es notaris	capítol XI
Era patz e treva damb eth Comde de Cominges	capítol XIV
Eth salari des jutges	capítol XVI
Eth Conselh Generau	capítol XVII
Er aihilhament	capítol XIX
Era jurisdiccion des oficiaus reiaus	capítol XX
Eth salari des notaris	capítol XXI
Era Val d'Aran e era Corona d'Aragon	capítol XXII